

A turulmadár, mint jelkép¹

A turulmadár legendája visszavisz minket népünk múltjába, az Árpád-nemzetség eredetéhez. Az „eredetmonda” több krónikásunk feljegyzései között szerepel. Anonymus, Béla király jegyzője a Gesta Hungarorum 3. fejezetében írja: „Emesének fia született, aki az Álmos nevet kapta. Isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert a teherben lévő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszermind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakadt, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el.” Kézai Simon, IV. László udvari jegyzője, 1283 körül A magyarok viselt dolgai című művében az Árpád-házat Attila hun király leszármazottjának tekinti. A 10. fejezetben írja: „Etele király címere, amelyet pajzsán viselt, egy madárhoz hasonlított – magyarul turul a neve – fején koronával. Ezt a címet a hunok egészen Géza fejedelem idejéig, amíg közösen kormányozták magukat, mindig hordták a hadban.” Tovább így ír: „Mármost ezen kapitányok közül a Turul nemzetbeli Árpád, Álmos fia, Előd unokája, Ügek dédunokája a többieknél gazdagabb volt és hada is erősebb. Így hát hadával együtt ez az Árpád hatolt át először a rutén havasokon, és elsőként vert táborn az Ung folyó mellett.”

Egy, a XVI. századból származó szövegben, amely összegzi az ősi krónikák szövegét és a szájhagyományt, ez olvasható:² „... Attila, magyar király halála után (...) a magyarok másodízben jöttek ki Szkítiából, ilyenképpen Ügek fia Előd, Szkítiában Eumed-beli lánytól fiat nemzett, kinek neve Álmos, azért, mivel anyjának álmában egy héja-forma madár jelent meg, rászállott és ettől teherbe esett, méhéből sebes patak fakadt, mely nem a saját földjén növekedett meg. Ezért történt, hogy ágyékából dicső királyok származtak. Miután a somnumot, a mi nyelvünkön álomnak mondják és a születést álom jövendőlte meg, ezért nevezték őt Álmosnak, ki Előd, ez Ügek, ez Ed, ez Csaba, ez Attila (...) fia volt (...), vagy azért hívták Álmosnak – ami latinul annyit, mint szent –, mivel az ő ivadékából szent királyok és vezérek voltak születendők.” Így született „Álmos vezér (...) akinek segítője a Szentlélek volt...”

Krónikásaink ezt a történetet kisebb változásokkal írják le, s mivel Anonymus Álmos anyját meg is nevezi – Emesu – ezért nevezzük ezt a történetet Emese Álmának.

Dúcz László: A közöttünk élő turulmadár című könyvében³ ezt írja: „Álmos és Árpád származása fontos számunkra, akiről krónikásaink úgy nyilatkoznak, hogy Attilától származnak. Viszont a Turul-legenda is teljesen egyértelműen a szkítákhoz, a hunokhoz és azokhoz az iráni pártusokhoz köti őket, akik eredetileg szkíták–hunok, csak a Káspi-tengert délről kerültek meg, bő ötszáz év alatt.”

Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Belső-Ázsia legtöbb népe ragadozó madárórstól származtatja magát, így a régi népek gondolatvilágából származó, a magasból lecsapó isteni eredetű, életet hozó madarat nyugodtan összehasonlíthatjuk a Szentlélekkel. A Turul-család nem a turulmadártól származik, nem is isteni eredetre vall, hanem a fogantatás szentesítését jelöli. A megtermékenyítés mindenképpen isteni szándékból ered. Népművészetünk jelrendszerében számos helyen feltűnik, ugyanígy az iparművészetben, a középkori fegyvereken, zászlókon, edényeken, serlegeken. A turulmadár szinte mindenhol felbukkan, ahol ezek a jelek alkotnak képet, hiszen Isten küldötte, aki az Úr akaratát továbbítja. De találkozhatunk vele egy-

¹ Elhangzott 2003. július 25-én Csornán, az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők XVIII. találkozásán (Szerk.)

² Dümmer Dezső: Az Árpádok nyomában. Bp., 1977. 82. old.

³ Dúcz László: A közöttünk élő turulmadár. Lakitelek, 1993.

magában is, korábban (pl. honfoglalás kora) női ruhák díszítéseként, mert viselője az „áldott állapotot” várta. Vagyis a turulmadár ebben a formájában nálunk magyaroknál élt és él még ma is, mint ahogy egyedül a mi nyelvünkben találjuk az áldott állapot kifejezőmódot a gyermekvárásra. A turulmadár eljött és elvezetett bennünket ide, a Kárpát-medencébe, Attila földjére. „E felfogás, ami szülte e madarat, benne maradt az emberekben, velünk együtt élt még akkor is, amikor már csaknem elfeledtük nevét. Ez a „pogányból” katolikusba átültetett gondolkodásmód adhat magyarázatot arra is, hogy Szent István miért Szűz Mária oldalán ajánlotta az országot.”⁴

Árpád és honfoglaló magyarjaink a Kárpát-medencébe érve a saját nyelvükön beszélő népetek találtak. Ezek szkíta–szarmata–jazig–alán „szittyák” voltak. Máskülönből ilyen kis létszámú, körülbelül 300 ezer „Árpádi” népesség elveszítette volna a saját nyelvét. Árpád, az itt-lévő maradék avarokat is újjászervezve, a 890-es évektől megalapítja azt a dinasztiát, amelyet Emese megálmódott, és amit a Turul madár előre jelzett. Ezekhez a szkíta–hun–pártus–avar–kusán–népekhez köti nemzetünket a Turul-legenda és a szkíta ősonya története. A magyarok csak onnan jöhettek, ahonnan a Turulmadár mítosza.

Az, hogy a „Turul-származás” milyen tekintélyt jelentett az Árpád-ház tagjai számára, bizonyítja a történelem. A trón utódlásánál láthatjuk, hogy nem mindig az egyenes leszármazott került a trónra, hanem azok, akik Álmostól és Árpádtól származtak, a Turul nemzetség apai ágán. Dúcz László szépen megfogalmazta: „Ezt szolgálta a Turul-legenda, mert egy olyan hitet adott, amely az egész népre kihatott, hogy ugyanis a Turullal jelzett család tagjai alkalmasak a vezetésre és csak a Turul-család tagjai lehetnek vezetők. Mert ők azok, akiknek isteni küldetésük van, őket álmolta meg Emese, ők az Atya küldöttei.”⁵ Az Árpád-ház kihaltása után a legenda eszméje kezdett feledésbe kerülni. „Az új főurakra már nem hatott a varázslatos erő, a legenda által elmondott születés és hatalom, amit a származás biztosított.”⁶ Ámde még ma oly sok feledés után is tart-e családba vetett hit. „Igaz, minden bizonnyal már nem az ősi formájában tündöklő mítoszban rejlő bizalom ez, hanem egy ízig-veéig keresztény hittel átítatott tisztelet a királyi család iránt. Gyökere azonban e tiszteletnek a „pogány” Turul-legenda – Emese álma –, amely századokon át összefogta, eggyé kovácsolta és így fenntartotta a magyarságot. Ezért olyan fontos, hogy ma is tudjuk, mi az a Turulmadár, ne hagyjuk emléket elveszni vagy bemocskolni, netán együgyű mesévé süllyeszteni.”⁷

Nem véletlen, hogy a millennium évében felépített úgynevezett „ezredéves” emlékművekre felkerült az újra megtalált turulmadár. De az sem véletlen, hogy az 1940 és 1944 között épült első világháborús emlékműveken szintén turulmadarat helyeztek el. S ma szintén a turulmadaras emlékművek reneszánszát éljük, ami bizonyítja, hogy megértettük a legenda lényegét, összetartó erejét.

A Partiumban 2002 októberében felavattuk Székelyhídon az eredeti állapotába visszaállított, 1896-os turulmadaras millenniumi emlékművet. Ekkor határoztuk el, hogy egész Erdélyben felmérjük a még meglévő emlékműveket. Sikerült negyvenet megtalálni és feldolgozni. Voltak, akik komoly tanulmányt küldtek, de számos emlékműről nem maradt fenn semmi dokumentum, így leírása csak megmaradt a műemlék, vagy a róla készült fénykép alapján történt. A nagyváradi zászlótartóról, a marosvásárhelyi, élesdi emlékműről csak fényképet kaptunk, minden leírás nélkül. A szaniszlói, a kászoni emlékművekről még fényképünk sincs. És vajon hol volt és van még ezeken kívül turulmadaras emlékmű, sajnos nem tudjuk.

Turulmadaras emlékműveinket több csoportba oszthatjuk. A monumentális emlékműveink az 1896-os honfoglalási millenniumi év tiszteletére épültek. Ezek közé tartozik a bihari, a dési, a zilahi, a székelyhídi emlékmű, melyek közül csak a székelyhídi áll felújítva, a többi megsemmisült. Szintén régi és még ma is áll a fehéregyházi Petőfi-emlékmű, és a madéfalvi Siculicidium-emlékmű.

A turulmadaras emlékművek nagy része 1941 és 1944 között épült, mint első világháborús emlékmű, ritkábban mint országzászló-tartó. Legtöbbször a honfoglalásra is gondoltak, mert

⁴ Dúcz László: i. m. 72. old.

⁵ Dúcz László: i. m. 73. old.

⁶ Ugyanott

⁷ Ugyanott

legtöbbjén rajta volt a Szent István-i országtérkép, beleírva, hogy *így volt, így lesz*. Főleg ez lett a vesztük, mert erősen revizionista ízt véltek felfedezni bennük. A negyvenes évek végén legtöbbször leverték a turulmadarat. Néhányuk teljesen megsemmisült, mint a bihari, a bihardiószegei, a nagyváradi, a nagykárolyi, a sárközújlaki, a málnásfürdői, valamint a Rákóczi-emlékmű Nagykárolyban. Az 1940-es években ezek mellett tartották a nemzeti ünnepeket, sőt a vallási ünnepeket is. Ilyenkor magyar nemzeti viseletbe öltöztek. A turulmadarak Partiumban Albison, Irinyben, Berzován, a Székelyföldön szinte mindenütt átvészeltek e nehéz időszakot. Az 1989-es fordulat után sok helyen visszahelyezték a hiányzó turulokat, sok emlékművet felújítottak és kiegészítettek a második világháború hőseit tartalmazó táblákkal. A turulmadaras emlékművek kisebb része 1989 után épült, mint világháborús vagy milleniumi emlékmű. A 2000-ben épült milleniumi emlékművek közül megemlíthetjük a biharit, a szentjánosit, a málnásfürdőit, a nagybaconit.

Összesítve Bihar megyében 6, Arad megyében 1, Szilágy megyében 3, Szatmár megyében 8, Temes megyében 3, Kolozs megyében 1, Maros megyében 2, Hargita megyében 13, Kovászna megyében 3 emlékmű található. Manapság szokássá vált, hogy újra itt ünneplik meg március 15-ét, a falu, vagy a város napját, a hősök vagy a halottak napját, mindig koszorúzással és iskolások előadásával egybekötve, így vezetve rá az ifjúságot a turulmadár jelentőségére. De más, az illető település számára jelentős napon is mindig megkoszorúzzák a turulmadaras emlékműveket. Az ünnepség szinte mindig a himnusz eléneklésével végződik. Ma már csak a Székelyföldön öltöznek fel ilyenkor nemzeti ruhába, viseletbe.

Ismertetőmet a honfoglalás legendájával zárnám, amely írásos formában nem nagyon található meg, de megmaradt mint szájhagyomány a nép emlékezetében. „A magyarok fejedelme álmot látta egyszer, még amikor a meotiszi mocsaraknál éltek. Hatalmas sasok támadták meg az állataikat és kezdték széttépni azokat. Az emberek megkísérelték elzavarni őket, de nem sikerült, mert mindig máshol támadtak. Ekkor megjelent egy gyors, bátor turul és a magasból támadva megölte az egyiket. Ezt látva a többi sas, elmenekült mind. Ezért elhatározták a magyarok, hogy elmennek máshová lakni. Elindultak Attila földjére, amit örökül hagytak rájuk, de az utat nem ismerték. Ekkor ismét megjelent Turulmadár, s a fejedelem fölé szállva lekiáltott neki, hogy kövessék őt, míg el nem tűnik a szemük elől. Az álom után nem sokkal dögvész ütött ki az állatok között, s a mindenfelé fekvő tetemenek lakmározó keselyűk közül egy arra repülő turul a magasból lerúgta az egyiket. Ezek után, felismerve az álmot e jelenetben, az összes magyarok felkerekedtek és követték a turult. Ahol a madár eltűnt a szemük elől, ott táborot ütöttek, majd amikor ismét előtűnt, újra követték minden népükkel együtt. Így jutottak el századok alatt Pannóniába, Attila egykori földjére. Itt azután a madár végleg eltűnt szemük elől, ezért itt maradtak.”

Dukrét Géza

Rákóczi emléke a néphagyományban¹

Az egész nemzetre kiható nagy történelmi események kísérő jelenségeként Magyarországon, és mindenütt Európában, különböző folklór alkotások születését figyelhetjük meg. Némely esemény erőteljesebb visszhangra talál és kihat a nemzet egészére, de vannak olyan történések, amelyek hatósugara szűkebb területre korlátozódik. És természetesen, amint haladunk visszafelé a történelem országútján, egyre gyéresebb a vonatkozó anyag az írásos forrásokban, különösképpen pedig a szájhagyomány, a folklór műfajaiban.

Három nagy történelmi korszakot emelhetünk ki a magyar múltból, amelyhez jelentős folklorisztikai hagyomány kapcsolódik. Az első a török hódoltság, a második a Rákóczi-szabadságharc és a harmadik az 1848/49-es szabadságharc. Mindhárom mély nyomot hagyott a magyar népköltészetben. Az első kettő főleg a mondahagyományban, a Kossuth-szabadságharc pedig a népdalrepertoárban hozott jelentős gazdagodást. A magyar történelmi mondák ki-

¹ Elhangzott 2003. július 3-án Nyíregyházán, a XXXI. Honismereti Akadémián. (Szerk.)